

צ'רניקוב, אדם (1880-1942)

(Adam Czerniakow). ראש היודנרט בוורשה. צ' נולד בוורשה למשפחה מן המעמד הבינוני וחונך ברוח התבוללות פולנית. בשנת 1908 סיים לימודי הנדסה כימית בפוליטכניון בוורשה, ואחרי-כן השתלם בדרזדן שבגרמניה. בשובו לוורשה היה צ' מורה בבית-ספר מקצועי שליד הקהילה היהודית. בפולין העצמאית, בין שתי מלחמות-העולם, עבד צ' בשירות הממשלה, וכן היה עסקן בקרב יהודי ורשה. שנים רבות עסק צ' בענייני בעלי-המלאכה היהודים, שהיו כשליש מכלל המפרנסים היהודים בפולין, והיה נציגם של בעלי-מלאכה במוסדות שונים. בשנים 1927-1934 היה צ' חבר מועצת עיריית ורשה ובשנת 1931 נבחר בבחירות משנה לסנט הפולני. בשנים האחרונות שלפני המלחמה היה צ' חבר הנהלת הקהילה היהודית. בדרכו הציבורית בין המלחמות לא הגיע צ' למעמד של מנהיגות בקרב היהודים. הוא לא מננה עם מפלגה פוליטית או זרם פוליטי מוגדר, ידע היטב כמה שפות, אך התקשה להתבטא ביידיש, לשונם של המוני היהודים בפולין.

עם גל היוצאים בשבוע הראשון של המלחמה נמלט מוורשה גם יושב-ראש ההנהלה הממונה של הקהילה, מאוריצי מייזל. ב-23 בספטמבר, בעיצומו של המצור על העיר, רשם צ' ביומנו שקיבל מידי סטפאן סאז'ינסקי, ראש-העירייה והקומיסר לענייני ההגנה האזרחיים, מינוי לראש הקהילה הדתית היהודית בוורשה. ב-4 באוקטובר, כמה ימים אחרי כניעת העיר ותחילת הכיבוש, נאמר ביומן:

הובאתי לשדרות שוך (Szucha) ושם הודיעו לי, שעלי לצרף 24 אנשים למועצת הקהילה ולעמוד בראשה.

עד אמצע שנת 1941 השתמש צ' בתואר הרשמי 'ראש היודנרט' (Obmann des Judenrates) ו'יושב-ראש מועצת הקהילה הדתית היהודית בוורשה' (Präsident des Alttestenrates der Jüdischen Kulturgemeinde in Warschau). מאמצע מאי 1941 הוגדרו תפקידיו של צ' וסמכויותיו בתוך הגטו כמקבילות לשל ראש-עירייה בתחום הפולני של העיר.

ביודנרט הראשון, בן 24 חברים, היו אנשים בעלי מעמד ציבורי מוכר בחברה היהודית ודמויות בולטות בגופים פוליטיים, ביניהם מקסימיליאן מאיר אפולינארי הרטגלס מראשי הציונים, מרדכי שמואל זיגלבוים ממנהיגי ה'בונד', יצחק (איצ'ה) מאיר לוין, הדמות הבולטת ב'אגודת ישראל', ואברהם וייס מפעילי ה'מזרחי'. בחודשים הראשונים של הכיבוש עזבו את ורשה מרבית עסקני המפלגות שהיו חברי היודנרט בהרכבו הראשון ויצאו לחוץ-לארץ, בעת שעדיין אפשר היה לצאת. גם לצ' נזדמנה אפשרות לצאת, אך הוא סירב לעזוב וביקר קשה את המנהיגים הנמלטים מן העיר בתואנה כי מארצות המיקלט בעולם החופשי יסייעו להמונים השרויים בעול הכיבוש. ואולם, גם אז עדיין נותרו ביודנרט אישי ציבור ותיקים, כגון

אברהם גפנר, יושב-ראש מרכז הסוחרים היהודים בפולין, יוסף יאשוונסקי, מנהל 'אורט' בפולין, סטאניסלאב שרשבסקי, יושב-ראש אגודת 'טופורול' לעידוד החקלאות, ואחרים. בתקופת הכיבוש והגטו התרחבו עד מאוד תחומי הפעולה של הקהילה היהודית, והיודנרט נאלץ לעסוק בענייני מזון, עבודה, בריאות, דיור, ניקיון ועוד, תחומי פעולה המוטלים כרגיל על רשויות עירוניות וממלכתיות, ומבנה היודנרט ומנגנונו התרחבו מאוד. זמן מה פעלו במסגרת היודנרט 25 מדורים שונים, ובתקופת הגטו הועסקו בו כ-6,000 עובדים, לעומת 530 עובדים בקהילה היהודית לפני המלחמה. עובדי הקהילה הוותיקים היו חלק קטן בלבד מציבור העובדים החדשים, שחסרו הכשרה קודמת לעיסוקיהם. בין פקידי היודנרט, בייחוד במשרות הבכירות של המנגנון והמשטרה, היו אנשים שהשלטונות הגרמנים השתילו, או אופורטוניסטים שנטו לשיתוף-פעולה בכול מחיר. צ' עמד על טיבם, סלד מהם, ועם זאת גרס שבתנאי הגטו הם רע הכרחי ואין מנוס מלהשתמש בהם. בגטו הופיעו גם קבוצות אנשים שניסו מטעמים שונים להדיח את צ', ואחדים מהם נתמכו באנשי המשטרה הגרמנית והס"ד. כל המאמצים הללו נכשלו משום שבצ' תמכו הרשויות של השלטון האזרחי בגנרלגוברנמן. המחותרת היהודית ביקרה קשות את מדיניות היודנרט ואת צ', אך לא חתרה להפילו. בשלב מסויים הוקמו ועדות פיקוח ציבוריות לשם הגברת ההשגחה ושכלול התפקוד של המנגנון, ואולם, לא היו לכך תוצאות של ממש.

בשנות כהונתו הרבה צ' לבוא במגע יומיומי עם רשויות המשטרה הגרמנית והממונים מטעם המנגנון האזרחי. עד לגירוש ההמונים בקיץ 1942 היו הגטו והיודנרט כפופים לרשות שלטונית שהתחלפה חמש פעמים. בסתיו 1939 היתה השררה בידי איינזצגרופה. אחר-כך, עד יסוד הגטו באוקטובר 1940, היתה השליטה על היהודים והיודנרט בידי המינהל הגרמני בעיר ורשה, ומאז הקמת הגטו היו שני ממונים גרמנים אחראים עליו: הראשון, ולדמארשן, היה ראש מדור לגירושים (Aussiedlung) במינהל הכללי, והוא שתיכנן את הקמת הגטו בורשה; והשני, הינץ אוארסולד, היה מאביב 1941 עד הגירוש הגדול קומיסר ממונה על הגטו. מתחילת הגירוש עברה השליטה המוחלטת לצוות הגירוש. בגטו פעלה גם יחידה גרמנית שהיתה ממונה על העברת מצרכים וסחורות מהגטו ואליו (Transferstelle), וגם באמצעות האחראים על יחידה זו, בייחוד בשלב הראשון, עד להקמת הגטו, ניתן לצ' לקיים קשרים עם הפולנים בעיריית ורשה, אך הקשר ההוא עם ראש-העירייה הפולני יולין קולסקי, בא למעשה אל קיצו עם הקמת הגטו. במגעיו עם הגרמנים ביקש צ' להשפיע ולעורר אצלם רגישות אנושית והתחשבות במצב הגטו, בדרך-כלל בלי הצלחה. פעמיים הוכה צ' בידי הגרמנים ופעמים רבות סבל מעלבונות. מידה מסויימת של הבנה יצר צ' במגעיו עם קומיסר הגטו, הינץ אוארסולד, אך בסופו של דבר גם הוא שיטה בו והסתיר ממנו את האמת על גירוש ההמונים מגטו ורשה.

הכרוניקאים וכותבי היומנים בגטו חולקים בהערכת אישיותו של צ', אופיו ותכונותיו. אנשים כגון עמנואל רינגלבלום ויצחק קצנלסון, בעלי רקע ציבורי ומקורבים למחתרת, מותחים עליו ביקורת חמורה, רואים בו מתבולל המתחבר עם מתבוללים, ואדם הנוטה לחשיבות עצמית ולטקסים פומביים מגוחכים במציאות הגטו. ואילו אנשים שעבדו בקרבתו של צ' משבחים אותו ומעלים על נס את מידותיו התרומיות. נראה כי נכונה הטענה שצ' נטה להפקיד מתבוללים בעמדות מפתח בגטו, ובין השאר מינה את יוזף שרינסקי, קצין משטרה מומר, למפקד המשטרה בגטו – בחירה אומללה לכל הדעות. לעומת זאת נראה שההאשמה בדבר הנטייה להתפארות עצמית ולטקסים ריקים אינה מבוססת. צ' ידע היטב את משמעות החנפנות ומשקל מעמדו במציאות הגטו, וביומונו דיבר על כך באירוניה מרה. לדעת כולם ניתן צ' בהגינות אישית והיה בעל כוונות טובות. אחד מאנשי המחתרת ומראשי הלוחמים הבולטים, מרדכי טננבוים (תמרוף), מציין בימנו כי הכיר רק שלושה אנשים ישרים בין ראשי היודנרטים, ואחד מהם הוא צ'.

החיבורים על גטו ורשה ועל דמותו של צ' עוסקים הרבה בשאלת הערכת פועלו של האיש ורישומו בקורות הגטו. מניתוח הדברים נראה, כי את צ' לא הדריכה קונספציה, שלפיה ביקש לנהל את ענייני הגטו, ובכך נבדל מראשי יודנרטים אחרים, כגון חיים מרדכי רומקובסקי בלודז' או יעקב גנס בוילנה. צ' השתדל ככל יכולתו למנוע התערבות ישירה של השלטונות הגרמניים בענייני הגטו, וביקש לנהל את העניינים הפנימיים של היהודים, מתוך מעורבות מועטה ככול האפשר בענייני הפרט ויוזמותיו. גישה זו של צ' איפשרה פעילות חשאית בתחום הכלכלה, הברחה בלתי חוקית של מזון וכיוצא באלה. עם זאת אין הוכחות לכך שצ' קיים קשרים עם המחתרת היהודית ושצייד בפעילות פוליטית חשאית. מבקרים של צ' שללו את הקו ה'ליברלי' של צ'. נוכח לחץ ואיומים מצד הגרמנים הלך צ' בדרך הקלה כדי למלא צווים ולהשיג כסף. כך, למשל, היו המיסים בגטו ורשה ברובם מיסים עקיפים והטילו את עיקר העומס על חסרי היכולת. גם לעבודת הכפייה למען הגרמנים ולמחנות עבודה נלקחו היסודות החלשים בחברה, מחוסרי הגנה, אביונים, פליטים וכיוצא בהם. מצד שני נרתם צ' למבצעים אחדים ובהם השקיע מאמצים וכוח שכנוע רב. כך למשל פעל הרבה ובעקביות למען החינוך בגטו, למען הילדים, ולא נלאה ממאמצים כדי להציל יהודים שהיו צפויים לעונש מוות.

צ' סירב לתת יד ללכידת יהודים לגירוש וב-23 ביולי 1942 בארבע אחר-הצהריים התאבד. לפי גירסה אחת נמצא על שולחנו פתק מיועד לאשתו, ובו נאמר: 'תובעים ממני להרוג במו ידי ילדים מבני עמי. לא נותר דבר זולת המוות'. מותו התפרש כביטוי למחאה של אדם שלא היה מוכן לעבור את הגבול שבין הפעילות בגטו ובין הסגרת יהודים.

צ' ניהל יומן באורח רצוף מ-6 בספטמבר 1939 עד יום מותו, ובאמצע שנות ה-60 הגיע היומן ל'יד ושם'. ביומן שמונה פנקסים ובהם 1,009 עמודים זעירים, ערוכים בסדר כרונולוגי. פנקס מספר חמש (מ-14 בדצמבר 1940 עד 22 באפריל 1941) אבד. יומונו של צ', שראה

אור בעברית ב-1968, גם באנגלית, בפולנית ובגרמנית, הוא מהתעודות החשובות ביותר על תקופת השואה שהגיעו לידינו. היומן זורע אור על האיש שעמד בראש היודנרט בקהילה היהודית הגדולה ביותר באירופה, מוסר מידע רב על אנשים ואירועים בקרב היהודים וחושף פרטים רבים על דרכו של השלטון הגרמני ביהודים.